

Edebî Terimler ve Aruzla İlgili bir Eser:

ALÎ B. HÜSEYİN HÜSÂMEDDİN AMASÎ'NİN *RİSÂLETÜN
MÎNE'L- 'ARÛZ VE İSTİLÂHI'S-Şİ'R'İ*

*Menderes COŞKUN**

ÖZET

Osmanlı Türk edebiyatında edebî terimler ve sanatlar konusunda yazılmış oldukça sınırlı sayıda eser bilinmektedir. Değişik kütüphanelerde yapılan araştırmalarla bu türde bilinmeyen birkaç eser ortaya çıkarılmış ve tanıtılmıştır. Bu çalışmada edebî terimler ve aruz konusunda şimdiye kadar fazla bilinmeyen bir eser tanıtılacak ve incelenecektir. Bu eser Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin Risâletün mine'l-'Arûz ve Istilâhi's-Şi'r'idir. Bu çalışmada Amasî'nin eseri, içeriği ve dili bakımından kısaca tanıtıldıktan sonra, kendi türü içindeki diğer eserlerle mukayese edilmiş ve eserin günümüz harflerine çevirimi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Eski Türk Edebiyatı, Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî, edebî terimler, edebî sanatlar, aruz.

Eski Türk edebiyatında edebî terimler veya edebî sanatlar kitabı olarak gösterilen eserlerin sayıları ve eskilik sıralamaları yapılan yeni çalışmalarla değişmektedir. Nasrullah Hacımüftüoğlu, doktora tezinde “tespitlerimize göre ilk Türkçe belâgat eseri İsmail Ankarevî (öl. 1041/1631) tarafından ‘*Miftâhü'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâhe*’ adıyla ortaya konmuştur” derken,¹ Fuat Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Nihat M. Çetin, Mehmed Çavuşoğlu ve Ömer Faruk Akün edebî sanatlar konusunda Türk edebiyatında (muhtemelen ilk) eser olarak, 16. yüzyıl bilgin ve şairlerinden

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Fahruddin er-Razî, Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İcâz'ının Tahkiki Mukayesesi”, basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Blm., Erzurum 1987, s. 93; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 8, Erzurum 1988, s. 124 (115-127).

Surûrî'nin 1549'da yazdığı *Bahrü'l-Ma'ârif*'ini göstermişlerdir.² Müstakîm-zâde (ö. 1788)'nin *Istılâhâtü's-Şi'riyye*'sini bulup ilim âlemine tanıtan Harun Tolasa, bu eser bulununcaya kadar Türk edebiyatında “doğrudan ve müstakîl” ilk edebiyat terimler sözlüğü olarak, Muallim Nâcî'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'si bilinmekteydi, der ve zamanla konuyla ilgili yeni eserlerin bulunacağını tahmin eder.³ Şu an için konuyla ilgili ilk Türkçe eser olarak Şeyh Ahmed el-Bardahî'nin 1502'de kaleme aldığı *Kütâb-ı Câmî'ül-Envâ'ül-Edebi'l-Fârisî* adlı kitabın beşinci bölümü gösterilmektedir.⁴

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Ali b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî'nin *Risâletün mine'l-'Arûz ve Istılâhü's-Şi'rî*'i ile birlikte edebî terim ve sanatlarla ilgili Türkçe eserlere bir yenisi daha eklenmiş oldu.⁵ Amasî'nin bu risalesi, Süleymaniye Kütüphanesinde Nâfiz Paşa koleksiyonunda 1476 numarada kayıtlı küçük boy bir yazma içindeki üçüncü eserdir ve kütüphanenin katalogunda *Risâle min al-Arûz ve Istılâh aş-Şi'r* olarak kayıtlıdır. Eser, yazmanın 153-190'ıncı yaprakları arasındadır.⁶ Modern çalışmalarda Amasî'nin eserinden bahsedilmemektedir. Halbuki Bardahî'nin eseri Ali Emirî, Kemal Eraslan ve Kâzım Yetiş tarafından tanıtılmış ve

²Yakup Şafak, “Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, Konya 1997, s. 222 (217-235); Çavuşoğlu, 1986: 2.

³Harun Tolasa, “18. yy.'da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü – Müstakîmzâde'nin Istılâhâtü's-Şi'riyye'si-II”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV-XXV, 1986, s. 364 (363-379).

⁴Kâzım Yetiş, *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sâhasında Getirdiği Yenilikler*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1996, s. 2; M. A. Yekta Saraç, “Türk Edebiyatında Belâgat ile İlgili Yazılan İlk Türkçe Eserlerin Değerlendirilmesi”, *I. Kayseri ve Tôresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2000, s. 641-650.

⁵Amasî'nin bu risalesinin eksik bir nüshası Mehmet Arslan tarafından Amasya Bayezit Kütüphanesi yazmaları arasında daha önce bulunmuştur. Yalnız Arslan'ın bulduğu nüsha ile elimizdeki nüsha arasında birtakım önemli farklılıklar vardır. İlk olarak Arslan'ın bulduğu Amasya nüshası yaklaşık 3 varakken (154b-156a) elimizdeki Süleymaniye nüshası, küçük boy bir yazma içinde 37 varaktır. İkinci olarak eserlerin adları farklıdır. Amasya nüshasının adı *Risâle-i Istılâhât-ı Edebiyye* iken, Süleymaniye nüshasının adı *Risâletün mine'l-'Arûz ve Istılâhü's-Şi'rî*'dir. Amasya nüshası eserin baş tarafının istinsah edilmesiyle oluşturulmuştur. Fakat istinsah edilen kısımda bile birtakım eksiklikler ve farklılıklar vardır (Bkz. Mehmet Arslan, “On Sekizinci Yüzyılda Yazılmış Bir Nazariyat Risalesi ‘Risale-i Istılâhât-ı Edebiyye’”, *Kızılırmak*, yıl: 1, Sayı 10, Sivas Ekim 1992, s. 25-28).

⁶Yazmada yer alan ilk eserin adı *Kütâb-ı Sübha-i Sıbyân*'dir. Bu eser, aruzu tatbikî olarak okuyucuya öğretmek için kaleme alınmış olmalıdır. İkinci eser *Ta'ribü'l-Kitâbı Şâhidî*'dir. Bu eserler harekeli bir nesihle istinsah edilmişlerdir.

eserin önemine dikkat çekilmiştir.⁷ Ali Emîrî'nin Bardahî'nin eserinin önemi ile ilgili söylediği şu sözler, Amasî'nin bu eseri için de geçerlidir: “Lisân-ı Türkîmizin şîve-i atıkası ve imlâsı hakkında bu kitaptan edilecek istifadenin derecâtı kâbil-i tarif olmadığı gibi münderecâtındaki tenevvü o zamandaki aksâm-ı ma'ârifeye de bir nümûnedir.”⁸

Alî b. Hüseyin Hüsâmeddîn Amasî hakkında kaynak eserlerde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fındıklılı İsmet Efendinin *Tekmiletü's-Şakâ'ik*'inde Amasyalı es-Seyyid el-Şeyh Ali Efendi adlı bir kişi hakkında nispeten ayrıntılı bilgi verilmektedir.⁹ Bu bilgiler içinde Ali Efendinin “Halvetî meşâyihinden Hüseyin Efendinin 1129/1716 Zilhicce'sinde vefâtıyla” onun yerine geçtiği şeklindeki ifade, dikkati çekmektedir. Çünkü eldeki eserin yazarının adı Ali, babasınınki de Hüseyin'dir. Fındıklılı'nın verdiği diğer bilgiler, söz konusu kişinin eldeki eserin yazarı olduğuna dair herhangi bir ima içermemektedir.

Bursalı Mehmed Tâhir Osmanlı Müellifleri'nin ulema faslında Alî b. Hüseyin Amâsî (Alâ'eddîn Çelebi) hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Türkçe Tâcü'l-Edeb*¹⁰ isminde bir eseriyle *Nesâyihu'l-Müslimîn* nâmında bir manzûmesi ve bir nüshası Yerebatan'da Es'ad Efendi kütüphanesinde mevcûd Türkçe Sûre-i Yâsîn tefsîri vardır. 875/1470 tarihlerinde irtihâl etdi. Sâhib-i terceme Ali Efendi Nigbolu muhârebesinde şehîd olan Yürgeç Paşazâde Hızır Begin mu'allimi idi. Resm-i hatt-ı Kur'ân'a dâ'ir risâlesi olan Alî bin Hüseyin Amâsî ise eserinin mukaddemesinde Taşköprüzâde'den nakl ettiği ve risâlesinin 1096/1684'de olduğuna göre diğer bir zâtdır ki İstanbul'da Sultan Mehmed câmi'inde imâm idi. Bu zâtın bir de Türkçe Arûz Risâlesi vardır.”¹¹

⁷ Kâzım Yetiş, “Belâgat, Rhétorique ve Edebiyat Nazariyesi Sahasında Türkçe Neşredilmiş Kitapların Açıklamalı Bibliyografyası”, *Türk Dili Araştırmalar Yıllığı - Belleten*, Ankara 1987, s. 368 (367-406).

⁸ Kâzım Yetiş, “XVI. Yüzyıl Başında Yazılmış Bir Kavâid-i Şiiriyye Risalesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIX, İstanbul 2000, s. 286 (285-343).

⁹ Fındıklılı İsmet Efendi, haz. Abdülkadir Özcan, *Şakâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri, Tekmiletü's-Şakâ'ik fi Hakkı ehli'l-Hakâik*, Çağrı, İstanbul 1989, s. 454-456.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tâhir (s. 354) *Tâcü'l-Edeb* hakkında dipnotta şu bilgiyi verir: “Türkçe olan bu eserin mevzuu âdâb ve terbiyeye dâ'ir olup *Kesfü'z-Zunûn*'da *Tâcü'l-Edeb* ismiyle muharrerse de Nûriyemâniye Kütüphanesinde mevcûd nüshasının mukaddemesinde *Tarîku'l-Edeb* nâmıyla mevsumdur. İstanbul'un fethi târihi olan 857'de te'lif edilmiştir. Bu eserin ba'zı fikarâtı zamânımız erbâb-ı ilm ü dânişinden Diyarbakirli Ali Emîrî Efendi tarafından *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmû'ası*'nın 29'ncü nüshasında neşr edildi.”

¹¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000, s. 354.

Bursalı Mehmet Tahir'in "Ali b. Hüseyin" başlıklı maddesinde adı geçen eserler *Tâcü'l-Edeb*, *Nesâyihul'l-Müslimîn*, *Türkçe Sûre-i Yâsîn tefsîri*, Resm-i hatt-ı Kur'ân'a dâ'ir bir risâle ve *Arûz Risâlesi*'dir. *Tâcü'l-Edeb* veya *Tarîku'l-Edeb* adlı eserin müellifi olan ve 875/1470 yılında vefat eden Amasyalı Ali b. Hüseyin (Alâeddîn Çelebi) tanınmış bir kişidir.¹² Sade dille yazılmış bir "âdab-ı muâşeret" kitabı olan *Tâcü'l-Edeb*, 857/1453'te kaleme alınmıştır.¹³ Tâhir'in "Resm-i hatt-ı Kur'ân'a dair bir risâle" diye tarif ettiği eserin başında rastladığı bir atıf ve bu risalenin 1684'te yazılmış olması, Tâhir'i 17. yüzyılda yaşayan aynı adlı başka bir kişinin varlığını kabul etmeye itmiştir. Tahir'in 17. asırda yaşayan Alî b. Hüseyin'e ait olarak gösterdiği *Arûz Risâlesi*, bu yazının konusunu oluşturan eser olmalıdır. Eserin orijinal nüshası elimizde değildir. Elimizdeki nüsha aruzla ilgili eserlerin toplandığı bir yazmanın içinde bulunmaktadır.

Amasî'nin bu eseri, gerek cümle gerekse kelime yapısı bakımından geç dönem Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini veya bunların kalıntılarını taşımaktadır. Meselâ, emir kipi eki -gıl/-gil eserde birkaç kere kullanılmıştır. Eyd- fiili id- şeklinde harekelenmiş ve eserde ısrarla kullanılmıştır. Yazmada, *burada* yerine *bunda*, *hangi* yerine *kanı*, *ümîddir* yerine *ümîzdür*, *damlar* yerine *tamar*, *yokdur* yerine *yok durur*, *işte* yerine *uş*, *ey* yerine *vezin gereği i* denmiştir. Bir yerde "ile" edatının eski şekli "birle" göze çarpmaktadır. "Müellifin .. yâd ideler", "mîmin burakdık" ifadelerinde görüldüğü gibi belirtme hal eki -n ısrarla kullanılmıştır. Yazmanın harekeli olarak istinsah edilmiş olması eserin eskiliğine bir işaret olarak kabul edilebilir. Eserdeki cümleler basittir ve bazıları kısmen çeviri özellikleri taşımaktadır: "Kasîde bir niçe beyitlere dirler ki tokuz beytden ziyâde ola; ne denlü ziyâde olursa olsun... Ve dahı bilgil ki ma'nâ-yı 'arûz mîzân-ı şî'ir demek olur ... Ve bu on altı buhûruñ ba'zısını bunda getürdük", "Kanğı beyt kanğı bahr idügin ve ne vezin idügin taktî' idüp çıkarur", "Pes ma'lûm oldı ki". Eserdeki şiir parçalarındaki ifade ve dil özellikleri de eserin eskiliğine bir delil olmasa da bir işaret olarak kabul edilebilir. Meselâ,

¹²Burada Ali b. Hüseyin Hüsameddîn'le aynı aileden gelme ihtimali olan Amasyalı başka bir yazardan bahsetmek yerinde olur. O da 1406'da kaleme alınan *Kitâb-ı Mir'âri'l-Mülük*'un müellifi Ahmed b. Hüsameddîn Amasî'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Şakir Yılmaz, "Political Thought in the beginning of Ottoman Empire in Ahmed bin Husameddin Amasi's Kitab-ı Miratu'l-Muluk (1406)", basılmamış yüksek lisans tezi, Bilkent University, Ankara 1998.

¹³Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 496-497; Faruk K. Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1990, s. 158.

‘İşkîñ durur cânımı derde giriftâr iden

Hicrûñ durur hâlümi irte gice zâr iden¹⁴

Eldeki yazmanın 18. yüzyılda veya daha sonra istinsah edilmiş olabileceğini ima eden birtakım işaretler vardır. İlk olarak eserde ünlü uyumları dikkati çekecek ölçüdedir. Meselâ, bazı Farsça tamlama ileri ünlü uyumuna uydurulmuştur. *Olunmuş, olunurdu* örneklerinde görüldüğü gibi ol- fiilinden sonra dönüşlülük eki -n- uyuma uyarak yuvarlak ünlü almıştır. *Nakl, zikr, vech, şi’r, tab’* gibi kelimeler, halk dilinde olduğu gibi *nakil, zikir, vecih, şi’ir, tabı’* şeklinde yazılmıştır. Büyük bir ihtimalle müstensih kendi dil özelliklerini esere hareketlerle yansıtmıştır.

Risâletün mine'l-‘Arûz ve Istılâhı’ş-Şi’r’in İçeriğinin Bardahî, Sürûrî ve Müstakîmzâde'nin İlgili Eserleriyle Mukayeseli Olarak Değerlendirilmesi

Eserin muhtevasını mukaddime ve dört bölüm şeklinde tasnif etmek mümkündür. Dua ve giriş paragraflarından sonra birinci bölüm diyebileceğimiz kısımda şiirle ilgili genel terimler, bazı nazım şekilleri ve türleri anlatılmaktadır. Eserin ikinci bölümünde muamma, üçüncü bölümünde edebî sanatlar, dördüncüsünde de aruz bahirleri söz konusu edilmektedir. Giriş kısmının ilk paragrafında Amasî, Allah'a dua eder, ikinci paragrafta aruzun önemini, kendisinin adını ve bu eseri yazma sebebini söyler. Üçüncü paragrafta aruz bilmenin faydaları sıralanır. Amasî'ye göre eleştirel bir zekâya (zihn-i nakkâd) sahip yetenekli (tab-ı vekkâd) kişiler için teorik aruz bilgisine ihtiyaç yoktur. Onlar, ince zekâları ve yetenekleri ile bir beyitteki güzellikleri ve hataları ayırt edebilirler. Teorik olarak aruz bilmenin iki faydası vardır. Bunların birincisi, teorik bilgiler sayesinde kişi aruz terimlerine vakıf olur ve böylece bir beytin hangi bahirde ve vezinde kaleme alındığını söyleyebilir. İkinci faydası, şairlik yeteneği olan (sâhib-tab) kişiler aruz bahir ve kurallarını da öğrenirlerse herhangi bir beyti vezinli olarak okuyabilirler ve söz konusu beyitteki kusurları fark edebilirler. Arap şiirinde iki mısraında da farklı vezinler kullanılmış bazı beyitler vardır ki bunları teorik aruz bilgisine sahip olmayan *sâhib-tab* kişiler vezinsiz zannederler. Sonuç olarak, aruzun şiirin terazisi olduğunu, onun vasıtasıyla şiirdeki yanlışlıkların ve doğruların fark edilebileceğini söyleyen Amasî, kişinin hem sâhib-tab olması hem de teorik olarak aruzu

¹⁴ Beyit, yazmadaki hareketler göz ardı edilerek okunmuştur.

bilmesi gerektiğine inanır. Aynı kanaat Bardahî, Sürûrî ve Müstakîmzâde tarafından da ifade edilmiştir.¹⁵

Şiir İstılâhları ve Edebî Sanatlar

İlk bölümde Amasî şiir, beyit, mesnevî, rübâî, kıt'a, kasîde, tercî, gazel; medh, hicv, mersiye; neşîde, terceme, nazîre, nakîza, muvaşşah ve müstezadî kısaca tanımlar. Amasî daha sonra muammânın tanımını verir ve muamma çözme yollarını örneklerle nispeten ayrıntılı bir şekilde anlatır. Muamma için verilen örnek şiir parçalarının üçü Türkçe, üçü Farsça'dır. Daha sonra lügaz tanımlanır ve Türkçe bir dörtlükle örneklendirilir. Sanâyi-i şi'r bölümünde Amasî, önce matla, tahallüs ve tâc beyti kısaca tarif eder. Kafiye, redif, seci, musammat, tarsi, tecnis-i tam, tecnis-i hat ve iham ise hem tanımlanır hem de örneklendirilir.

Gerek Amasî'nin gerekse Bardahî'nin bazı ıstılahlarla ilgili tanımları eksiktir.¹⁶ Meselâ, Amasî, rübâîyi şöyle tanımlar: "Rübâî deyü çihâr mısra'ya dirler, ya'nî iki beyte dirler ki ahirleri kâfiyede berâber ola."¹⁷ Halbuki bütün mısraları birbiriyle kafiyeli olan ve terâne veya musarra adı verilen rübâîler olduğu gibi, kafiye örgüsü aaxa veya xaxa şeklinde olan rübâîler de vardır.¹⁸ Amasî, Bardahî, Sürûrî ve Vatvât tercî-bendi tanımlarken terkîb-bendden bahsetmezler.¹⁹ Bunun sebebini, Ömer Faruk Akün'ün "Başlangıçta terkîb-bend ve tercî-bend diye bir ayırım yapılmaksızın her ikisi için ortaklaşa "tercî" adı kullanılmış..."²⁰ şeklindeki açıklamasında bulabiliriz. Amasî, kıt'ayı "üç beyitten dokuza varınca beyitlere dirler ki evvel mısra'ı âhirine kâfiyede mutâbık olmaya." şeklinde tanımlamaktadır. Kıt'a için aynı tanımları Bardahî de yapar. Diğer yandan Sürûrî kıtayı daha doğru olarak şöyle tarif etmiştir: "Kıt'a iki beytten tokuz beyte varıncaya dek ebyâta dirler ki evvel mısra'da kâfiye olmaya". Amasî gazeli sevgilinin

¹⁵ Saraç, 2000: 646-647.

¹⁶ Bu tür çelişkiler Müstakîmzâde'nin *Istılâhu's-Şi'riye*'sinde de vardır. Harun Tolasa'ya göre bu farklılıklar eserin önemini artırmaktadır (Tolasa, 1986: 365).

¹⁷ Amasî, *Risâletün mine'l-'Arûz ve Istılâhu's-Şi'r*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nâfiz Paşa, no: 1476, y. 108a.

¹⁸ Cem Dilçin, *Türk Şiir Bilgisi*, TDK, Ankara 2000, s. 209; Halil Erdoğan Cengiz, "Divan Şiirinde Musammatlar", *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II*, S. 415-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 418 (291-429).

¹⁹ Yazarların *tercî-bend* tanımları aşağıda verilmiştir.

²⁰ Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9, İstanbul 1994, s. 411 (389-427).

güzelliğini söz konusu eden ve ona duyulan istek, sevgi, ayrılık ve hasreti anlatan şiirler olarak tarif eder. Aynı tarif Bardahî²¹ tarafından da yapılır. Amasî, Bardahî ve Müstakîmzâde²² gazeli bir nazım şekli olarak değil de bir tür olarak (konusu bakımından) tanımlarlarken, Sürûrî gazele bir nazım şekli olarak yaklaşmış ve onu beş, yedi veya dokuz beyitten oluşan ve sevgilinin tasvir edildiği şiir olarak tarif etmiştir.²³

Amasî,²⁴ Bardahî²⁵ ve Sürûrî'nin²⁶ nakîza tanımı ile günümüzdeki tehzîl tanımı anlam bakımından birbiriyle örtüşmektedir.²⁷ Nazîrenin bir çeşidi olan nakîza,²⁸ Kazvînî²⁹ ve Vatvat'ın³⁰ eserlerinde müstakil bir madde olarak ele alınmamıştır. Muallim Nâcî³¹ ve Şemseddin Sâmî³² de lügatlerinde nakîzayı edebî bir terim olarak tarif etmemişlerdir. Amasî, Bardahî ve Sürûrî'ye göre şiirde şairin adının anıldığı beyte tahallüs, bir sonraki beyte de tâc beyit denir.³³ Günümüzde ise kasidede şairin mahlasının geçtiği beyte tac beyit adı verilir. Amasî'nin aşağıdaki kafiye tanımı hem eksik hem de yanlış anlaşılmaya müsaittir: “Şi'r'in ahiri kangı harf üzere binâ olunursa ana dirler”.³⁴ Amasî'nin bu kafiye tanımı, Sürûrî'nin kafiye ve revî ile ilgili verdiği bilgiler okununca daha iyi anlaşılacaktır.³⁵

²¹ Yetiş, 2000: 389.

²² Tolasa, 1986: 375.

²³ Yakup Şafak, “Sürûrî'nin Bahrü'l-Maârifî ve Enîsü'l-Uşşâk ile Mukayesesi”, basılmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991, s. 7.

²⁴ Amasî, y. 159a.

²⁵ Yetiş, 2000: 389-290.

²⁶ Şafak, 1991: 8.

²⁷ Arslan Tekin (1999), *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, Ötüken, İstanbul, s. 639; L. Sami Akalın (1984), *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Varlık, İstanbul, s. 277.

²⁸ Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, R Yayınları, İstanbul 2000a, s. 245; Tolasa, 1986: 379.

²⁹ Hatîb el-Kazvînî, haz. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çöğenli (trhsiz), *Telhîs ve Tercümesi*, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul (bk. içindekiler).

³⁰ Reşîdüddîn Muhammed 'Umrî Kâtib-i Belhî Ma'rûf be Vatvât, haz. Abbâs İkbâl (1362), *Hadâ'îku's-Sihr fi Dekâyıki's-Şi'r*, Tahran, (bk. fihrist-i münderecât).

³¹ Muallim Nâcî, *Lugat-ı Naci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 909.

³² Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yay., İstanbul 1987, s. 1469.

³³ Amasî, y. 163b-164a; Yetiş, 2000: 290; Şafak, 1991: 10.

³⁴ Amasî, y. 164a.

³⁵ Şafak, 1991: 42-49.

S e c i , m u s a m m a t , t a r s î

Amasî'nin risalesinde seci, bir şiir sanatı olarak alınmış ve secinin musammatla aynı olduğu söylenmiştir. Günümüzde seci nesirdeki kafiye olarak tarif edilmektedir.³⁶ Yalnız secili iki kelimenin yan yana kullanılmasıyla oluşan murassa seci bir lâfız sanatı olarak şiir için de kullanılmıştır.³⁷ Şiire has bir terim olan musammat ise günümüzde edebî sanatlar içinde yer almamaktadır. Amasî, seci veya musammatı, bir beyti üç parçaya ayırıp son kısmı hariç birbirine kafiye gibi uydurmağa derler, diye tarif etmektedir. Musammatı bir sanat olarak eserine alan Reşîdüddîn Vatvât, onu *Hadâ'iku's-Sihr fi Dekâ'iki's-Şi'r* adlı eserinde şöyle tanımlar: “Şair bir beyti dört kısma ayırır, üç kısmın sonuna sec', dördüncü kısmın sonuna kafiye getirir. Bu şiire şî'r-i müsecca da denir.”³⁸ Amasî, Bardahî, Müstakîmzâde ve özellikle Sürûrî'nin musammat tanımı Vatvât'ınki ile benzerlik arz etmektedir. Yalnız, Müstakîmzâde seciyi musammattan ayırmış, onu bir Kur'an istilâhı olarak tanıtmıştır.³⁹

Amasî, seciden sonra tarsî sanatını ele alır. Nitekim Yekta Saraç “Murassa seci, şiir için söz konusu olduğu zaman genellikle tarsî olarak adlandırılır.” demektedir.⁴⁰ Kaya Bilgegil'in tanımına göre “Bir fıkra veya mısradaki ikiden fazla kelime arasında vezin ve revî yâhut onun yerini tutan harf bakımından uygunluk bulunmasına tarsî denir.”⁴¹ Vatvât'ın *Hadâ'iku's-Sihr fi Dekâ'iki's-Şi'r*'inde⁴² ve Sürûrî'nin *Bahrül-Ma'ârif*'inde⁴³ ele alınan ilk sanat tarsîdir. Birbirine benzeyen lâfızlarla beyti süslemeyi tarsî olarak tanımlayan Amasî, onu şu beyitle örnekler:⁴⁴

Ey Sikender-der Süleymân-satvet ü Dârâb-dâr
V'ey Ğazanfer-fer Nerîmân-rütbet ü Sührâb-vâr

Beyitte tarsî sanatı, birinci ve ikinci mısradaki sıralanan Sikender-der = Ğazanfer-fer; Süleymân-satvet = Nerîmân-rütbet; Dârâb-dâr = Sührâb-vâr

³⁶ Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 334; Kazvîni, “Nesirde sec' şiirdeki kâfiye gibidir.” der (Kazvîni, s. 156).

³⁷ Saraç, 2000a: 232.

³⁸ Vatvât, haz. İkbâl, 1362: 61-62.

³⁹ Müstakîmzâde, haz. Tolasa, 1986: 375.

⁴⁰ Saraç, 2000a: 232.

⁴¹ Bilgegil, 1989: 340.

⁴² Vatvât, haz. İkbâl, 1362: 3.

⁴³ Şafak, 1991: 50.

⁴⁴ Amasî, y. 164b-165a.

kelimelerinin kafiyeli kullanımıyla oluşmuştur. Sürûrî, eserinin şiir sanatları bölümünün sonunda bütün edebî sanatları içeren Türkçe “kasîde-i masnû’a”da ilk olarak tarsî örneklendirilir ve verilen örnek Amasî ve Bardahî'nin eserinde geçen yukarıdaki örnektir. Bardahî'nin de tarsî tanımını ve tarsîe verdiği örnek Amasî'ninki ile aynıdır.⁴⁵ Müstakîmzâde ise tarsî sanatını hiç ele almamıştır.

Tecnîsât - Cinas

Tecnîs bölümü bakımından Amasî'nin eseri Bardahî'ninkinden ve Müstakîmzâde'ninkinden oldukça farklıdır. Amasî yalnız tecnîs-i tam ve tecnîs-i hatt hakkında bilgi verirken, Bardahî tecnîsi; tâm, nâkıs, zâid, mükerrer, mürekkeb, mutarraf, kalb, hatt olmak üzere sekiz gruba ayırır. Müstakîmzâde ise tecnîs-i tâm, tecnîs-i nâkıs ve tecnîs-i musahhafı tarif eder.⁴⁶ Amasî, tanımını yaptığı tecnîs-i tam ve tecnîs-i hattı Farsça beyitlerle örneklerken, Bardahî yedi tecnîs çeşidinden yalnız ikisine örnek verir. Amasî'nin ve Bardahî'nin tecnîs çeşitleri için yaptıkları tanımlar ve verdikleri örnekler birbirinden farklıdır. Aslında tecnîs çeşitlerinin adlandırılmasında ve tanımlanmasında edebî sanatlarla ilgili diğer eserlerde de ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır.⁴⁷ *Verd-vird*, *şükr-şeker* gibi yazılışları aynı, okunuşları farklı olan kelimelerin oluşturduğu cinasa Amasî⁴⁸ ve Müstakîmzâde⁴⁹ cinâs-ı hatt derken, Kazvîni⁵⁰ ve Bilgegil⁵¹ cinâs-ı muharref; Vatvat⁵² Bardahî⁵³ ve Sürûrî⁵⁴ tecnîs-i nâkıs adını verir. Yalnız Bardahî “*Bazı fuzalâ buna tecnîs-i muharref didi.*” diyerek isimlendirme farklılığına dikkat çekmiştir. *Câ'iz-hâ'iz*; *âkil-gâfil* kelimelerinde olduğu gibi nokta farklılıklarından doğan cinâs çeşidine Müstakîmzâde⁵⁵ cinâs-ı

⁴⁵ Yetiş, 2000: 290.

⁴⁶ Tolasa, 1986: 373.

⁴⁷ Cinasla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Öztoprak, “Halk ve Divan Şiirinde Cinas Sanatının Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme”, *Türk Kültürü ve İncelemeleri Dergisi*, 1, İstanbul 2000, s. 155-174.

⁴⁸ Amasî, y. 165b.

⁴⁹ Tolasa, 1986: 373.

⁵⁰ Kazvîni, s. 150.

⁵¹ Bilgegil, 1989: 319.

⁵² Vatvât, 1362: 6.

⁵³ Yetiş, 2000: 291.

⁵⁴ Şafak, 1991: 52.

⁵⁵ Tolasa, 1986: 373.

musahhaf; Vatvat,⁵⁶ Nâcî,⁵⁷ ve Bilgegil⁵⁸ cinâs-ı hatt adını verir. Son gruba Sürûrî ve Amasî'yi de dahil edebiliriz. Amasî cinâs-ı hatt için “kelime sûret-i hatda bir yazıla ammâ lâfızları gayrı ola.” derken Sürûrî⁵⁹ onu “hatda müşâbih ola, ammâ lafzda müşâbih olmaya.” şeklinde tanımlamıştır. İki tanım da aynıdır. Fakat gerek Sürûrî'nin gerekse Amasî'nin bu sanata verdiği örneklerde nokta farklılıklarına dayanan kelimeler vardır. Amasî'nin cinas-ı hatt için verdiği örnek beyitte geçen *ber* ve *bür* kelimelelerinde telâffuz farklılığına dayalı bir cinas, *tîr* ve *teber* kelimelerinde de nokta farklılıklarına dayalı bir cinas vardır. Sürûrî'nin örneklerindeki *yahsebûn-yuhsinûn*, *avâliyâ-gavâliyâ*, *haber-hayr* kelimelerinde nokta farklılıklarına dayalı bir cinâs vardır. Bu durumda gerek Sürûrî'nin gerekse Amasî'nin cinâs-ı hat tanımları eksik veya yanlış, fakat verdikleri örnek doğrudur. Amasî'nin cinâs-ı hat tanımının kaynağı Sürûrî olabilir. Ayrıca Amasî'nin, tecnîs-i tâmmı anlatırken örnek olarak verdiği Farsça beyti, Sürûrî, eserinin başında tecnîsi terim olarak anlatırken kullanmaktadır.⁶⁰

İ h â m

Amasî'nin eserine aldığı diğer bir sanat ihâm'dır. İhâm, Amasî'nin risalesinde bir beyit veya ifadeden farklı bir mananın çıkarılması ile oluşan sanat olarak tanımlanmaktadır. Amasî'nin ihâma verdiği örnek şudur:

Gün yüzüne müşterî mihriyle mâh

Oldı zülfün [166a] bendine bend 'ûd-ı hâm

Bu beyitte ihâm-ı tenâsüp sanatı vardır. Çünkü mâh ve mihr kelimeleri müşterî kelimesinin beyitte kullanılmayan yıldız anlamını akla getirmektedir. Bardahî de ihâma aynı örneği vermiştir, fakat beytin ikinci mısrasında *bend 'ûd-ı hâm* ibaresi yerine *bende esîr* ifadesi getirilmiştir (müsten-sih hatası olabilir). Bardahî'nin ve Müstakîmzâde'nin ihâm tanımı Amasî'ninki ile aynı doğrultuda olmakla beraber, onların tanımında geçen “zü'l-vecheyn” ifadesi ihâmı, tevcîh⁶¹ ve muhtemilü'z-zıddeyn sanatlarına iyice yaklaştırmıştır. Sürûrî'nin ihâm tanımı ise şöyledir: “ihâm lûgatda gümâna bırakmaga dirler ve istilâhda oldur ki bir lâfzun iki ma'nâsı olup

⁵⁶ Vatvât, 1362: 10; Muallim Naci (trhsiz), *Istilahat-ı Edebiyye: Edebiyat Terimleri*, haz. Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, Akabe, Ankara, s. 129; Bilgegil, 1989: 319.

⁵⁷ Nâcî, *Istilahat-ı Edebiyye*, s. 129.

⁵⁸ Bilgegil, 1989: 319.

⁵⁹ Şafak, 1991: 54.

⁶⁰ Şafak, 1991: 11.

⁶¹ Bk. Kazvînî, s. 147.

birisi karîb ve birisi ba'îd olup murâd ola". Sürûrî'nin ihâma verdiği örnek Amasî ve Bardahî'ninkinden farklıdır.⁶² Müstakîmzâde'nin ihâm için verdiği örnek mısra şudur: "Gerçi hattât oldun ammâ tâsı yok".⁶³ Hattâtтан tıyı çıkardığımız zaman hatâ kelimesi ortaya çıkar. Bu ifadeden iki zıt anlam çıkarabiliriz. Birincisi sen hatalı bir hattatsın; ikincisi sen hatasız bir hattat oldun.

T e ş b î h â t

İhâmdan sonra Amasî, teşbih sanatına önemli bir yer ayırır. Yazar, önce şiirde yaygın bir şekilde kullanılan açık istiareleri sıralar. Sevgilinin yüzü için ay, gün, şem, nûr, gül, lâle ve ergavân kelimelerinin kullanıldığını, sevgilinin güzelliği için cennet, ravza, gülistân, bâğ, bostân ve İrem; saçı için zulmet, gece, kadir, berât, sünbül, müşg, gâliye ve nâfe; dişi için dür, gevher, nazm, necim ve süreyyâ; kaşı için hilâl, yâ, nûn, mihrâb ve tîğ; kirpiği için ok, tîğ, hançer ve peykân; ağzı için nokta, zerre, çeşme-i hayvân, kevser, sükker, hâtem, piste, dürc ve sade; gözleri için nergis, fitne, mestâne, bîmâr, câzû, hûnî, harâmî, âhû, gazâl sözcüklerinin kullanıldığını söyler.⁶⁴ Bu çeşit kullanımlara teşbih veya istiare denir derken, yazar teşbihi bir alt bölümü olan istiare ile birleştirmektedir. Amasî, daha sonra edebî sanatların daha da fazla olduğunu fakat uzatmamak için eserde ele alınmadığını söylemektedir.

Amasî'nin teşbihle ilgili verdiği bilgiler Bardahî'ninkilerden farklıdır. Hatta bu bilgilerin birbiriyle hiç ilgisinin olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Müstakîmzâde'nin risalesinde ise teşbih yer almamaktadır. Yukarıda özetlediğimiz gibi Amasî, klâsik şiirde sıkça kullanılan teşbih ve istiareleri sıralarken, Bardahî teşbih hakkında daha teorik ve sınıflayıcı bilgiler verir. Bardahî teşbihi; tâm, meşrût, kinâyet, tesviye, aks, izmâr ve tafdil olmak üzere yediye ayırır.

A r u z b a h i r l e r i

Edebî sanatlardan sonra Amasî, aruz bahirlerini örneklerle anlatmaya başlar. Verilen bilgilere göre, aruz fa'ülün, fâ'ilün, mefâ'ilün, mefâ'iletün, müstef'ilün, mütefâ'ilün, fâ'ilâtün, mef'ülâtün'den oluşan sekiz rükünden

⁶² Şafak, 1991: 11.

⁶³ Tolasa, 1986: 372.

⁶⁴ Kaya Bilgegil bu çeşit teşbihleri "sâde" veya "âmiyâne teşbihler" olarak değerlendirir (s. 149).

veya parçadan oluşur. Bu rükünler içerdikleri harf sayılarına göre humasî (beşli) ve sübâî (yedili) olmak üzere ikiye ayrılır. Amasî daha sonra Türk ve Fars şiirinde kullanılan on altı aruz bahrinin adını yazar. Bunlar sırasıyla şöyledir: hezec (1), recez (2), remel (3), muzâri‘ (4), münserih (5), serî‘ (6), mütekârib (7), hafif (8), müctes (9), tavîl (10), medîd (11), basît (12), kâmil (13), vâfir (14), muktezab (15), mütedârik (16). Bu bahirlerden ilk dokuzu ve kâmil bahri Haluk İpekten'e göre Türk şiirinde kullanılmıştır.⁶⁵ Amasî ilk bahri anlatırken örnek olarak verdiği Farsça beyti takti etmiştir. Yazar, herhangi bir beyti takti ederken ölçünün harfleriyle beytin harflerini sayarak karar vermenin doğru olmayacağını sebepleriyle anlatır.⁶⁶ Amasî'nin kendi döneminde yapıldığını ima ettiği bu yanlıştın benzer bir çeşidi, günümüzde aruzu yeni öğrenmeye başlayanlar tarafından mısraın ve kalıbın heceleri sayılarak yapılmaktadır.

Burada önemle vurgulanması gereken husus, Amasî'nin aruz bahirlerini anlatırken kısa açıklamalarını manzum olarak yapması ve böylece âdeta manzum bir aruz risalesi oluşturmuş olmasıdır. Aşağıdaki örnekte de görüleceği gibi bir bahri tanıtırken Amasî, önce bahrin adını yazar, sonra iki Türkçe beyit ile bahri anlatır. Çoğunlukla, birinci beyit örnektir, ikinci beytin ilk mısraında vezin, ikinci mısra da veznin adı söylenir. İki beyti dörtlük olarak düşündüğümüz zaman, veznin söylendiği üçüncü mısra dışındaki dizeler birbiriyle kafiyelidir. Türkçe mısralardan sonra genellikle Farsça bir örnek beyit verilir:

Bahr-i Hezec, Sâlim, Müsemmenü'l-Eczâ

Gel imdi akl-ı gavvâs it eyâ ‘ilm ü hüner-perver

‘Arûz-ı bahre sen talup çıkargıl dürrile gevher

Mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

Buña dirler hezec sâlim ögünde tut eyâ server

Misâlühü fi'l-Fârisî

Sabâ peygâm-ı ferverdîn zi-sûy-ı gülsitân âred

‘Arûs-ı gül nikâb-ı gun çe ez-ruhsâr perdâred⁶⁷

⁶⁵ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yay., İstanbul 1999, s. 8.

⁶⁶ Amasî, y. 168b-169a; Bu bilgi benzer ifadelerle Sürürî'nin eserinde (s. 13) de geçmektedir.

⁶⁷ Amasî, y. 169b-170a.

Bazı bahirler için Farsça örnek verilmemiştir. Bahirleri anlatırken Amasî, yüz otuz dört Türkçe beyit söylerken, Bardahî iki Türkçe beyit kullanmıştır. Bu iki beyit ve “veznidür” kelimeleri atılınca, Bardahî'nin eserinin bu kısmı için Türkçe demek âdeti mümkün olmaz. Bardahî ve Amasî'nin eserlerinin elimizdeki yazma nüshalarında bahirlere örnek olarak verilen Farsça beyitlerin yazımında farklılıklar ve yanlışlıklar göze çarpmaktadır. Meselâ, Bardahî, bahr-i hafif-i mahbûnun vezni olarak fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün kalıbını yazarken Amasî, fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilâtün kalıbını yazar. Örnek olarak verilen beyit aynıdır. Fakat yazılışları farklıdır. Örnek incelendiği zaman Bardahî'nin hem kalıbı hem de beyti yanlış yazdığı anlaşılmaktadır. Sürûrî'nin de bahirleri anlatırken yanlışlar yaptığı,⁶⁸ eserinde edebî sanatlar için verilen örneklerin vezin ve mana bakımından “başarısız” olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹

Aruz kalıplarının anlatımı bakımından Amasî'nin eseri kısmen Sürûrî'nin ve Alî Şîr Nevâyî'nin⁷⁰ eserine benzemektedir. Sürûrî bahirleri bazen iki bazen de tek beyitle Türkçe olarak anlatmıştır. Sürûrî eserinde önce dokuz sâlim bahri söz konusu etmiştir. Bu bahirleri anlatırken, bahrin aldığı adın anlamı ve bu adı alma sebebini söz konusu eden Sürûrî, salim bahirlerden altısını Farsça ve Türkçe ikişer beyitle örneklendirmiştir. Sürûrî salim olmayan bahirleri ise adını yazdıktan sonra iki Türkçe beyitle örneklendirir. Daha sonra da bahrin kalıbını söyler. Sürûrî salim olmayan bahirlerden önce aruz ıstılahları hakkında uzunca bilgi vermiştir. Sürûrî'nin ilk bahri yani bahr-i hezec-i sâlimi anlatırken söylediği Türkçe iki beyit Amasî tarafından da kullanılmıştır. Bahirlerin sıralanışı bakımında Amasî'nin eseri Sürûrî'ninkinden farklıdır. Bazı bahirler ise Amasî'ninkinde yoktur. Amasî'nin verdiği Farsça örnekler de Sürûrî'ninkinde bulunmamaktadır.

⁶⁸ İsmail Güleç, “Gelibolulu Muslihiddin Sürûrî, Hayâtı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, İstanbul 2001, s. 233 (210-236); Şafak, 1991: 433.

⁶⁹ Güleç, 2001: 235.

⁷⁰ Alî-Şîr Nevâyî, *Mizânü'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi)*, TDK, Ankara 1993.

**Amasî'nin Risalesinin Bardahî ve Sürûrî'nin
Eseri ile İfade Bakımından Karşılaştırılması**

Amasî'nin <i>Risâletün mine'l-'Arûz ve Istilâhî's-Şi'rî</i>	Ahmed Bardahî'nin <i>Câmi'-i Envâ'ül-Edebi'l-Fârisî'si</i>	Sürûrî'nin <i>Bahrü'l-Ma'ârifî</i>
<i>Giriş Paragrafı</i>		
Amasî, y. 153b: Bilgil ve âgâh olgıl kim bu fenn-i 'arûz mîzân-ı hilye-i zurefâ ve pîrâye-i şurefâ vü şu'arâdır..... Amasî, y. 155a: Ammâ ba'zılar dimişler ki tab'-ı vekkâd ve zihn-i nekkâd olan kimselere 'arûz hâcet degildir kim vicdân ebyâtın rekâketin ve sekâmetin kuvvet-i tabî'at birle temyîz idüp bilür dimişler. Ammâ biz iderüz ki 'arûz bilmekde iki dürlü fâ'ide vardır.	Bardahî, haz. Yetiş. 2000: 289: Ammâ bilgil ki ba'zılar dimişler ki tab'-ı vakkâd ve zihn-i nakkâd kimesnelere kavâ'id-i şî'riyye ve 'arûz hâcet degüldür. Zîrâ ki vicdân-ı insân ebyâtın rekâketin ve sekâmetin kuvvet-i tabî'atle temyîz idebilür ve lâkin biz eydürüz kavâ'id-i şî'riyye ve 'arûz bilmekde iki dürlü fâ'ide vardır.	Sürûrî, haz. Şafak, 1991: 3 İmdi bilgil kim 'ilm-i 'arûz bir 'ilm-i cezıldür.... ve bir 'ilmidür ki hilye-i zurefâ ve pîrâye-i şurefâdur... Ve ba'zılar dimişdür ki tab'-ı mevzûm olan kimsenün 'arûza hâceti yokdur, beyt (remel) : Men ne-dânem fâ'ilâtün fâ'ilât – Şi'r gûyem bih-ter ez âb-ı hayât Ammâ tahkik oldur ki 'arûz bilmekde iki fâyide vardır...
<i>Şiir Terimleri</i>		
Amasî, y. 164b Sec' deyi bir beyti üç pâre kılup âhir binâsından gayrı kâfiye gibi birbirine uydurmağa dirler. Misâli: Kaşûndır câzû-yı mâhir, gözündür âhû-yı sâhir Beñîñ her fitnede mâhir ne disün bu gönül yâ cân Ve bu san'ata musammat dahı dirler.	Bardahî, haz. Yetiş, 2000: 290: Şeyh [Sec'] diyü beyti üç pâre kılup birbirine kâfiye gibi uydurmağa dirler. Misâl bi's-şî'r Gözüñdür câdû-yı sehâr kaşûndur fitne-i mekkâr Bugün zülfüñdürür gaddâr gönül sayd itmege iy cân Ve bu san'ata musammat dahı dirler.	Sürûrî, haz. Şafak, 1991: 10: Müsemmat oldur ki beyti dört bahş [pâre] iderler, üç bahşında kâfiye getürürler, dördüncü bahşında asl kâfiye getürürler ki şî'rün binâsı ol kâfiye iledür, ve buna nazm-ı müsecca' dahı dirler. Misâl-i Fârisî... Misâl-i Türkî: Pür-hün olaldan gözlerüm gül-gün olupdur yüzlerüm – Rengîn olupdur sözlerüm la'lüñle iy yâkût-leb
Amasî, y. 158a-158b Tercî' üç şî're veyâhûd beş şî're veyâhud yedi şî're dirler ki her şî'riñ arasında bir beyit bendi ola, kim aña tercî'-bend dirler.	Bardahî, haz. Yetiş, 2000: 289: Tercî' diyü üç şî're dirler veyâhud beş şî're dirler veyâhud yedi şî're dirler ki her şî'riñ arasında bir beyt ola ve aña [ter]cî'-bend dirler.	Sürûrî, haz. Şafak, 1991: 5,7 Tercî' lugatda âvâz döndermege dirler ve ıstılâhda üç beyte ya biş beyte ya yedi beyte dirler ki mâ-beynlerinde bir beyt-i mükerrer ola, ana tercî'-bend dirler. Misâl-i tercî'

Gazel deyü mahbûbuñ hüsnin ögmege ve 'arz-ı iştiyâk ve mahabbet ve firâk ve hasret göstermege dirler.	Gazel diyü mahbûbuñ hüsnini ögmege dirler şi'rlere. Şöyleki 'arz u iştiyâk ve muhabbet ve şikâyet ve hasret ve firâk göstermege dahı dirler.	ve müseddes ve müsemmat-ı kadîm ... Gazel biş beyte ve yedi beyte ve tokuz beyte dirler ki anda mahbûb vasfı ola.
<i>M u a m m â</i>		
Amasî, y. 159b Mu'ammâ deyü şol beyitlere dirler ki anda mahbûb adın gizlemiş olalar. Dahı anı firâset ile bileler. Ammâ mu'ammâ bilmekligin esbâbı çokdur. Gâh olur ki bir lügatiñ 'Arabisine varırlar. Ve gâh olur ki 'aded-i hurûfile bilinür. Ve olur ki maktûb okurlar, isim çıkar. Ve olur ki tashîf iderler. Ve olur ki göz añarlar 'ayn murâd olur. Ve ağız zikir iderler mîm murâd olur. Ve kad zikir iderler elif maksûd olur. Ve diş añarlar sîn murâd olur. Bunuñ gibi vecihleri çokdur...	Bardahî, haz. Yetiş, 2000: 299: ... Ta'miye lafzında bir nesneyi pinhân itmege dirler ki ism şi'r içinde gizlenmiş ola ve ol şi're dahı mu'ammâ dirler... Ve dahı bilgil kim ta'miye olan nesne âdem ismi olıcak olur-ısa hümâ [mu'ammâ] dirler ve eger âdem isminüñ gayrı olursa ana lügaz dirler...	Sürürî, haz. Şafak, 1991: 9: Mu'ammâ şol beyte dirler ki anda ad gizlenmiş ola. Kâ'idelerle ve fikr-ile çıka/ Misâl der ism-i Sultân Mustafâ (remel):
<i>Ş i i r S a n a t l a r ı</i>		
Amasî, y. 165b-166a: İhâm oldur ki bir beyitden veyâ bir 'ibâretten bir ma'nâ-yı âher dahı çıka. Misâli, şi'ir: Gün yüzüne müşterî mih-rile mâh Oldı zülfüñ bendine bend 'üd-ı hâm	Bardahî, haz. Yetiş, 2000: 290: İhâm diyü şuna dirler ki bir beytün ya bir ibâretün ma'nîsi zü'l-vecheyn ola ya'nî mânâ-yı mevzû'un-lehsinden gayrı bir ma'nâ-yı âhere dahı mevhûm olına. Misâl bi's-şi'r Gün yüzüne müşterî mih-rile mâh Müşk saçuñ bendine bende esîr	Sürürî, haz. Şafak, 1991: 11 "İhâm lûgatda gümâna bırakmaga dirler ve istilâhda oldur ki bir lâfzun iki ma'nâsı olup birisi karîb ve birisi ba'îd olup murâd ola." Şehâ ırmak dilersin çün nazardan Sirişküm Dicle vü Ceyhûn olupdur
<i>T e ş b i h â t b ö l ü m ü</i>		
Amasî, y. 166a-166b: Ay ve gün ve şem' ve	Bardahî, haz. Yetiş, 2000: 292:	Sürürî, haz. Şafak, 1991: 105 Makâle-i Sâlise: Teşbihât ve

nûr ve gül ve lâle ve semen ve ergavân zikr iderler mahbûbuñ yûzi murâd olsa. Ve cennet ve ravza ve gülistân ve bâg ve bustân ve İrem añarlar hüsni murâd ola. Ve zulmet ve gice ve kadir ve berât ve sünbül ve müşg ve gâliye ve nâfe añarlar saçı murâd olur.	Hâzâ fî beyâni't-teşbihât İy birâder bilgil kim sanâyi'-i şî'riyyeden ve bedâyi'-i muhasseneden birisi ki teşbihdür. Tetebbu' ve istikrâ-y-ıla yedi nev'dür. Bu dahı tecnîsât gibi teşbih-i mutlak ve teşbih-i meşrût ve teşbih-i kinâyet ve teşbih-i tesviye ve teşbih-i aks ve teşbih-i izmâr ve teşbih-i tafdil	Mesâ'il-i Enîsü'l-'Uşşâk beyânındadır Ve bu makâlede yigirmi sekiz bâb tertîb idüp ve her bâbda iki fasl îrâd kılup bir faslda itlâkât-ı 'Arab ve bir faslda 'ibârât-ı 'Acem beyân eyledüm.... Bâb-ı evvel Hüsn ü Cemâl Beyânındadır ...
<i>Aruz Bahirleri</i>		
Amasî, y. 175b-176a: Bahr-i Müctes Hayâl-i hatîñ vü hâlîñ kılalı dilde karâr Kara saçın gibi her dem günüm o şebde karar Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün Bu bahr-i müctes-i mahbûn bilgil itme firâr Misâl-i Fârisî Garâmet-est be-her küşei şuden bî-yâr Harâm geşt be-her cânibî şuden bî-düst	Bardahî, haz. Yetiş, 2000: 296: Bahr-i Müctes Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün veznidür. Misâl bi'l-Fârisî Harâm geşt be-her cânibî şuden bî-düst Garâmet-est be her küşe şuden bî-nâz	Sürûrî, haz. Şafak, 1991: 33 Bahr-i müctess-i mahbûn-ı maksûr Yanağun âteşi nûr-ı çırâğ-ı Celle celâl – Cemâlün âyeti ma'nî-i hüsn ü lutf u kemâl - Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât

İçerik ve içeriğin sıralanışı açısından Amasî'nin risalesi ile Bardahî'nin ve Sürûrî'nin eserlerinin ilgili bölümleri arasında bazı benzerlik ve farklılıklar vardır. İlk dikkati çeken farklılık eserlerin ana bölümlerinin sıralanışında göze çarpmaktadır. Meselâ, aruz bahirlerini Sürûrî mukaddimeden hemen sonra anlatırken, Bardahî eserinin ortasında, Amasî de risalesinin sonunda söz konusu eder. Bardahî'nin eserinde var olan bazı terimler Amasî'ninkinde yoktur. Bunlar arasında nazım, nesir, revî, reddü'l-acz ale's-sadr, tecnîs-i zâid, tecnîs-i mükerrer, tecnîs-i mürekkeb, tecnîs-i mutarraf, mecazât-ı mürsel gibi ıstılahlar vardır. Amasî ve Bardahî muammaya ayrı bir bölüm ayırıp onu ayrıntılı bir şekilde anlatırlarken, Sürûrî muammaya şiir terimleri içinde küçük bir madde tahsis etmiştir. Bardahî ile Amasî birbirinden özellikle teşbihleri anlatırken ayrılırlar. Bardahî teşbih çeşitlerini anlatırken, Amasî divan şiirinde çokça

kullanılan istiareleri sıralar. Tecnis tanımları ve sıralanışı bakımından Bardahî'nin eseri, Vatvat'inkine ve Sürûrî'ninkine benzemektedir. Teşbihâtı anlatırken Sürûrî genellikle Arapça ve Farsça, Bardahî de Türkçe örnekler vermiştir. Fakat Bardahî'nin verdiği bazı Türkçe örnek beyitler Farsçadan çeviri veya mülhem gibidir.

Bardahî, Sürûrî, Amasî ve Müstakîmzâde'nin aruz ve edebî ıstılahlarla ilgili yazılarının özellikle giriş kısımları arasında ciddi bir benzerlik vardır.⁷¹ Bu da yazarların kullandıkları ortak bir kaynağın varlığına işaret etmektedir. Yalnız büyük bir ihtimalle yazarlar eserlerini oluştururlarken tek bir kaynağa bağımlı kalmamışlardır. Amasî'nin "... bu dürer-i akâyidi ve gurer-i fevâyidi cem idüp ..."⁷² ifadesi, onun eserini yazarken farklı kaynaklara başvurduğunu ima etmektedir. Yetiş, Bardahî'nin eserinin "bütünüyle Türkçe ve Türk edebiyatından çıkarılmış kaideleri ihtiva" etmediğini ve Bardahî'nin "kendisinden evvel yazılmış Arapça ve Farsça eserlerden bir veya ikisi"nden yararlanmış olduğunu söyler.⁷³ Bardahî, eserinin ara başlıklarında Arapça ve Farsça ifadeler kullanmayı tercih eder. Bu da Bardahî'nin büyük bir ihtimalle Farsça bir eserden yararlandığına ve ona büyük ölçüde bağımlı kaldığına işaret etmektedir. Eserin adı da bunu doğrulamaktadır. Bardahî'nin eserinde şiirlere verilen örneklerin çoğu Farsçadır. 67 beytin 50'si Farsça, 14'ü Türkçe ve 3'ü Arapçadır. 14 Türkçe beytin yarısı teşbih konusu anlatılırken kullanılmıştır.⁷⁴ Eserin ta'miye kısmında verilen örneklerin hemen hepsi Farsçadır. Amasî teşbihât bölümünü yazarken eğer kendi genel kültürünü kullanmadıysa Bardahî'den farklı bir kaynak kullanmıştır. Bilindiği gibi, 16. yüzyıl şairlerinden Mu'îdî de *Miftâhu't-Teşbih*'inde divan şiirinde kullanılan teşbih ve istiareleri ayrıntılı bir şekilde anlatır. Mu'îdî eserinin girişinde *Enîsü'l-Uşşâk*'tan yararlandığını söyler.⁷⁵ Yalnız bu yararlanma şekil bakımındandır. Çünkü Mu'îdî, Türkçe metinleri kendine esas aldığı eserinin mukaddimesinde şöyle ifade etmektedir: "Pes bu risâlede mektûb olan elfâz şol ibâretlerdür ki Rûm şâirlerinün fâzılları kabûl eyleyüp eş'ârında yazmışlardur..."⁷⁶

⁷¹ Bkz. Saraç, 200b: 646-647.

⁷² Amasî, y. 154b.

⁷³ Yetiş, 2000: 288.

⁷⁴ Yetiş, 2000: 288.

⁷⁵ İsmail E. Erünsal, "Mu'îdî'nin Mitâhu't-Teşbih'i", *Osmanlı Araştırmaları*, VI-VII, İstanbul 1988, s. 220 (215-272); *Enîsü'l-Uşşâk* Fars belâgatçilerinden Şerâfüddîn Râmî tarafından 1423 yılında kaleme alınmıştır. Râmî *Hakâyıku'l-Hadâyık* adlı ünlü belâgat kitabının yazarı olarak tanınmaktadır.

⁷⁶ Erünsal, 1988: 221.

Enîsü'l-Uşşâk'ı, Sürûrî de *Bahrü'l-Ma'ârif*'in “Teşbihât ve Enîsü'l-Uşşâk beyânındadır” başlıklı üçüncü ve en geniş bölümünde kullanmıştır.⁷⁷ Sürûrî'nin eserinin “sanâyi'-i şî'riyye beyânındadır” başlıklı ikinci makalesi Reşîdü'd-dîn Vatvat'ın *Hadâ'iku's-Sihr fi Dekâ'iku's-Şi'r* adlı Farsça belâgat kitabının Türkçe bir özetidir.⁷⁸ Nitekim Sürûrî'nin şu ifadeleri bunu doğrulamaktadır: “*Bu fakîrden evvel üstâdlar 'Arûz ve Hadâyiku's-Sihr ve Enîsü'l-Uşşâk ve İtlâkât risâlelerin yazmışlar... Hakîr dahı bu mecmû'ayı cem' itdüm.*”⁷⁹ Amasî'nin eseri ile Reşîdüddîn Vatvat'ın *Hadâ'iku's-Sihr fi Dakâ'iku's-Şi'r*'i ve Sürûrî'nin *Bahrü'l-Ma'ârif*'i arasında içerik ve örnekler bakımından dikkat çekici bir benzerlik görülmektedir.

Sonuç olarak Amasî, Bardahî, Sürûrî ve Müstakîmzâde'nin eserleri arasındaki farklılıklar ve aynılıklar göz önünde bulundurulduğu zaman, bunların herhangi birisinin diğerinin eserini bütünüyle kendisine model aldığını ve onu aynen tekrar ettiğini iddia etmek mümkün değildir. Amasî'nin eseri ile Bardahî'ninki arasındaki benzerlikler daha dikkat çekicidir. Muhtemelen her ikisinin de yararlandığı ortak kaynak(lar) vardır. Yalnız Bardahî'nin eseri tercüme özelliğini daha belirgin bir şekilde muhafaza ederken, Amasî eserine yer yer müdahaleler yapmış, yanlışlarıyla doğrularıyla esere kendi damgasını vurmuştur. Diğer bir ifade ile Bardahî okuduklarını çevirerek, Amasî de özetleyerek eserini oluşturmuştur. Meselâ, Bardahî, “Der-kavâ'id-i şî'riyye ve tecnîsât ü teşbihât-ı gazeliyyât ü mecâzât-ı mürsel ...” derken, Amasî “Biz geldik bundan sonra sanâyi'-i şî'ri bildirmege” der. Özellikle eserin aruz bölümünde Amasî, kendi nâzımlık yeteneğini kullanmış ve şu anki bilgilerimize göre orijinal bir aruz risalesi oluşturmuştur. Bardahî'nin, temel metne sadık kalması, her ne kadar onun eserinin özgünlüğünün büyük ölçüde reddi anlamına gelse de, bu sadakat, onun Amasî'ye göre daha az yanlış yapmasını ve daha fazla bilgi vermesini sağlamıştır.

⁷⁷ Yakup Şafak, “Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, Konya 1997, s. 219 (217-235).

⁷⁸ Şafak, 1997: 219; Güleç, 2001: 234.

⁷⁹ Güleç, 2001: 233.

Risâletün mine'l-‘Arûz ve Istılâhı'ş-Şi'r Li-Husâmi'd-dîni'l-Amasî⁸⁰

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm. El-hamdü li'llâhi Rabbi'l-‘âlemîn, ve's-salâtü ‘alâ hayri'l-beriyyeti Muhammedin ve ‘alâ âlihi ecme‘in. Emmâ ba‘dü, eyâ selîme's-selîkati [ve] şerîfe'n-nesebi,⁸¹ yessera'llâhü ‘aleyke'l-‘ılme ve tarîka'l-eğebi. [y. 154a]

Bilgil ve âgâh olgıl kim bu fenn-i ‘arûz mîzân-ı hilye-i zurefâ ve pîrâye-i şurefâ vü şu‘arâdır. Şi‘ir itmege⁸² ve idilmiş şi‘ri mevzûn okumağa mukavvî ve mübeyyindir. Pes bu bende-i ‘âsî ve mücrim-i kâsî, er-râcî ilâ rahmeti Hâlıkı'l-ünâsiyyi,⁸³ ‘Alî Bin Huseyn Husâmü'd-dîni'l-Amasî sâneha'llâhü te‘âlâ [y. 154b] ‘ani'l-kalbi'l-kâsî, ‘afâ ‘anhümâ bilutfihi'l-kerîm ve ‘in‘âmihi'l-‘amîm, bu dürer-i ‘akâyidi ve ğurer-i fevâyidi cem‘ idüp kaleme getürdi. Tâ ki tab‘-ı selîm ve zihn-i müstakîm olan kardaşlar bu nüsha-i müfideden müstefid olup ıstılâhâtına vâkıf olduklarından soñra ümîzdür⁸⁴ ki mü‘ellifin du‘â-yı hayrile yâd [y. 155a] ideler, inşâ‘ellâhü'l-‘azîz.

Ammâ ba‘zılar dimişler ki tab‘-ı vekkâd ve zihn-i nekkâd olan kimselere ‘arûz hâcet degildir kim vicdân ebyâtın rekâketin ve sekâmetin kuvvet-i tabî‘at birle temyîz idüp bilür dimişler. Ammâ biz iderüz⁸⁵ ki ‘arûz bilmekde iki dürlü fâ‘ide vardır. Biri [156a] oldur kim ‘arûzün ıstılâhâtın bilür. Kanğı beyit kanğı bahr idügin ve ne vezin idügin taktî‘ idüp çıkarır. İkinci oldur kim sâhib-tab‘⁸⁶ olmayan kimselere kuvvettir kim ‘arûz bilmek sebebi ile mevzûn okur. Zîrâ ki ‘arûz mîzândır. Her beyti mîzân ile müvâzene kılır ve dahı hıffetin ve sıkletin bilür, nâ-mevzûn [y. 156a] okumaz. Ve dahı ‘Arab şi‘rinde beyt olur ki ‘arûziler katında mevzûndur;

⁸⁰ Yazma metin harekelidir. Kelimelerin okunuşunda hareketlere bağımlı kalındı. Fakat müdahale yapılan bazı kelimelerin yazma metindeki hareketli şekilleri dipnotta verildi. Harficerden dolayı *Li-Husâmi'd-dîni'l-Amasî* şeklinde okunan ibare *Li-Husâmed-dîne'l-Amasiyyi* şeklinde hareketlenmiştir.

⁸¹ Yâ‘dan dolayı *eyâ selîme's-selîkati [ve] şerîfe'n-nesebi* şeklinde okunan ibare yazmada *eyâ selîmü's-selîkati şerîfü'n-nesebi* olarak hareketlenmiş.

⁸² *Eytmege* kelimesi yazmada *itmege* şeklinde hareketlenmiştir. Biz yazmadaki bu kullanımı çeviri metne yansıttık.

⁸³ Yazmada *hâlıkı'l-ünâsiyyi* olarak hareketlenmiş ve buna bağılı olarak daha sonra kullanılan Amasî kelimesi de Amasiyyi olarak yazılmış.

⁸⁴ ümîzdür: ümîddür.

⁸⁵ *Eydürüz* kelimesi yazmada *iderüz* şeklinde hareketlenmiştir.

⁸⁶ Metinde *tabı‘* şeklinde hareketlenmiştir.

ammâ sâhib-tab⁸⁷ katında mevzûn gelmez ve tabî'ata sakîl gelür. Zîrâ 'Arab şâ'irleri bir beyitte asıldan fer'e ve fer'den⁸⁸ asla nakil iderler. Beytiñ bir mısra'ı asıl veznine ve bir mısra'ı fer⁸⁹ veznine olur. Dahı tabî'at anı temyîz [y. 156b] idemez, nâ-mevzûn sanur. Misâlühü şî'ir:

Fe'nzur ilâ dem'in cerâ fi mükletî min mühcetî⁹⁰

Ebla'l-hevâ eskâme⁹¹ yevme'n-nevâ bedenî

İşde bu beytiñ bir mısra'ı bir vezindir, sâni mısra'ı bir vezindir, mevzûn-ı⁹² ma'nevîdür. Ammâ tabî'ata sakîl gelür ve 'Arab şî'rinde bunuñ gibi çokdur. Pes ma'lûm oldı ki hem tabî'at ve hem 'arûz gerek imiş. [y. 107a] Ve dahı bilgil ki ma'nâ-yı 'arûz mîzân-ı şî'ir demek olur, ya'nî 'arûz şî'riñ terâzûsı demek olur kim anuñla şî'riñ zihâfı ve selîmi ve sahîhi ve sakîmi fark olunur. Ve anıñ mi'yârı ile bilinür.

Evvelâ şî'ir nedir? Her beyt ki mevzûn-ı⁹³ ma'nevî ola aña şî'ir dirler.

Beyt deyü neye dirler? İki [y. 107b] mısra'a dirler; gerekse âhırleri birbirine kâfiyede mutâbık olsun, gerekse olmasun.

Mesnevî deyü şol beytlere dirler ki mısra'larının âhiri birbirine kâfiyede muvâfık gele. Destânlar beyitleri gibi.

Rübâ'î deyü çihâr mısra'a dirler, ya'nî iki beyte dirler ki ahırleri kâfiyede berâber [y. 108a] ola.

Kıt'a deyü üç beyitden tokuza varınca beytlere dirler ki evvel mısra'ı âhırine kâfiyede mutâbık olmaya.

Kasîde bir niçe beytlere dirler ki tokuz beytten ziyâde ola, ne deñlü ziyâde olursa olsun.

Tercî' üç şî're veyâhûd beş şî're veyâhûd yedi şî're dirler ki her şî'riñ arasında [y. 158b] bir beyit bendi ola kim aña tercî'-bend dirler.

⁸⁷ Metinde *tabî'* şeklinde harekelenmiştir.

⁸⁸ Metinde *feri'* şeklinde harekelenmiştir.

⁸⁹ Metinde *feri'* şeklinde harekelenmiştir.

⁹⁰ fi mükletî min mühcetî: fi mukley fi behcetî (Bardahî, haz. Yetiş, 2000: 289; Saraç, 2001b: 646).

⁹¹ *Eskame* Sürûri'nin metninde *esfen* olarak geçmektedir. Sürûri'nin beyitle ilgili notu şöyledir: "Mısra'-ı evvel kitâblarda böyle bulundu, ammâ eger fi mühcetî min mukletî olsa ya min mukletî fi mühcetî olsa evlâ idi" (Sürûri, haz. Şafak, 1991: 3).

⁹² *Mevzûn-ı* metinde *mevzûn-u* şeklinde harekelenmiş.

⁹³ *Mevzûn-ı* metinde *mevzûn-u* şeklinde harekelenmiş.

Ġazel deyü mahbûbuñ hüsnin ögmege ve ‘arz-ı iştiyâk ve mahabbet ve firâk ve hasret göstermege dirler.

Medih deyü bir kişiyi⁹⁴ ögmege dirler.

Hiciv deyü bir kimseyi⁹⁵ şi’irle zemm itmege dirler.

Mersiyye deyü ölü medhin itmege dirler.

Neşîd[e] deyü idilmiş⁹⁶ gâzele dirler ve şi’ri bir [y. 159a] mahalde ‘an‘ane ile okumağa dahı dirler.

Terceme deyü ‘Arabî’den veya Fârisî’den Türkî’ye döndürmege dirler.

Nazîre deyü bir kişünün şi’ri kâfiyesinde anıñ kasdların bir ‘ibâret-i âhar ile getürüp şi’ir itmege dirler.

Nakîza deyü bir kimseniñ şi’ri kâfiyesinde anıñ şi’ri kasdınıñ ‘ak-siyle şi’ir itmege [y. 159b] dirler.

Müvâşşah deyü şol şi’re dirler ki her beytiñ evvelinden bir harf alalar, bir âdem adı çıka.

Müstezâd şol şi’re dirler ki her mısra‘ından ziyâdesi ola. Ol ziyâde dahı kâfiye düşe veyâhûd redif vâkı‘ ola.

Mu‘ammâ deyü şol beyitlere dirler ki anda mahbûb adın gizlemiş olalar. Dahı anı firâset ile bileler. Ammâ mu‘ammâ bilmekligin esbâbı [y. 160a] çokdur. Gâh olur ki bir lügatiñ ‘Arabîsine varırlar. Ve gâh olur ki ‘aded-i hurûfile bilinür. Ve olur ki maktûb okurlar, isim çıkar. Ve olur ki tashîf iderler. Ve olur ki göz añarlar ‘ayn murâd olur. Ve ağız zikir iderler mîm murâd olur. Ve kadd zikir iderler elif maksûd olur. Ve diş añarlar sîn murâd olur. Bunuñ [y. 160b] gibi vecihleri çokdur.

Ammâ ol ki bir lügatin ‘Arabîsine varırlar. *Misâl-i Mu‘ammâ:*

Mîm-i dâna bi-y-efgen er ‘Arabî

Tâ bi-dânî be-nâm-ı ân çelebî

Meselâ, “dânâ”nıñ ‘Arabîsi “alîm”dür. “Mîm”in burakdık “Alî” kaldı.

Ammâ ol kim ‘aded-i hurûf ile bilür. *Misâlühü mu‘ammâ:*

⁹⁴ *Kişi’i* şeklinde yazılıdır.

⁹⁵ *Kimse’i* şeklinde yazılıdır.

⁹⁶ Yazmada *idilmiş* olarak harekelenmiştir.

Üç otuzla bir otuz bir ad olur
Bu mu‘ammâyı bilen üstâd olur

Meselâ, üç cîm ve otuz [161a] lâm bir elif yine otuz lâm “Celâl” olur.

Ol ki maktûb okurlar ad çıkar. *Misâlühü mu‘ammâ:*

Be-hakk-⁹⁷ ‘aşk-ı Âdem hüsn-i⁹⁸ Havvâ
Murâdem⁹⁹ ez tû şüd kalb-i fe-sevvâ

Meselâ, “fesevvâ” maktûb okunsa “Yûsuf” olur.

Ve ol ki tashîf idüp ad çıkar. *Misâlühü mu‘ammâ:*

Nîze-i maktûb râ tashîf kun
V'ân ki û râ der-miyân-ı tîr nih

[161b] Meselâ, “nîze”niñ ‘Arabîsi “rumuh”dur. Maktûb itsek “humra” olur. Dönsek tashîf itsek “hamza” olur. *Tashîf* deyü noktalı harfî noktasız ve noktasız harfî noktalı kılmağa dirler. Ve “ok” kim “sehim”dür. Sehmiñ ortası “hâ”dır. “Hamza” ki tashîf olunmuşıdı. Âhirine “hâ”yı getürdük “hamza” oldu.

Ol ki göz añarlar [162a] ‘ayn murâd ola. *Misâlühü şî‘ir:*

Yarım taş üstüne bir göz komuşlar
Ânı bir dilberin adı dimişler

Meselâ, taşdan murâd mermer olur, ve yarımı “mer”dir ki bir göz üstüne koyduñ ki “‘ayn”dur, “Ömer” oldu.

Ol ki ağız añarlar “mîm” murâd olur. *Misâlühü şî‘ir:*

Ağzına aldıkda zülfin ol sanem
Kim görürse cigerine kan tamar

[162b] Meselâ, ağızdan “mîm” murâd olunurdu. “Mîm” aldık ve zülüfden “cîm” aldık. Cîmiñ şeklinden tashîfile “hâ”ya varırlar. Eger “cîm”ile çıkmazsa pes “hâ” aldık “muh” oldu. Ve “kan” aındı idi. “Kan”iñ ‘Arabîsi “dem”dir. Ve “ciger”den dahı “kalb” murâd oldu. “Dem”i¹⁰⁰ maktûb okudı, “med” oldu. Pes “Muhammed” olur.

⁹⁷ Yazmada *be-*ler, *bi-* şeklinde harekelenmiş.

⁹⁸ *Hüsn-ü* şeklinde harekelenmiş.

⁹⁹ Murâdım şeklinde harekelenmiş.

¹⁰⁰ -i hal eki hareke ile gösterilmiş.

Ve bundan ğayrı [163a] mu‘ammâ-küşâlığın dahı kavâ‘idi çokdur. Ammâ bu deñlü enmûzec gösterdik. Bâkîsin sâhib-firâset olan kimseler bundan añlar.

Lügaz oldur ki bir nesneniñ evsâfın zıkr idüp soralar, ba‘dehü anı ‘aklıle bileler. *Misâlühü şî‘ir*:

Ol nedir kim yok durur cisminde cân¹⁰¹
Karnı içi toptolu ilan çiyân
Dili yokdur yetmiş iki dil bilür [163b]
Başını kesicegez söyler ‘ayân

İşte bu “kalem”dir. Bunuñ gibi nesnelere ki âdem adınıñ ğayrı çıka aña lügaz dirler.

Biz geldik bundan soñra sanâyi‘-i şî‘ri bildirmege

Evvelâ matla‘ neye dirler?

Matla‘ deyü şî‘riñ evvel beytine dirler.

Tahallüs deyü âhir beytine dirler ki anda şâ‘ir adın getüre.

Tâc beyt deyü şâ‘ir adı añılan [164a] beytten soñra gelen beyte dirler.

Kâfiye deyü şî‘riñ âhiri kanğı harf üzere binâ olunursa aña dirler ve andan soñra gelen mükerrer lafızlara *redif* dirler. *Misâli*,¹⁰² *şî‘ir*:

Niçe bir hicr odına bağırmı biryân idesin
Beni yola bakıdup gözümü giryân idesin

Meselâ “biryân” ve “giryân” beytiñ kâfiyesidür. Bunlardan soñra [164b] gelen “idesin” lafzı kim mükerrerdür, aña *redif* dirler.

*Sec*¹⁰³ deyü bir beyti üç pâre kılup, âhir binâsından ğayrı, kâfiye gibi birbirine uydurmağa dirler. *Misâli*:

Kaşındır câzu-yı mâhir gözündür âhu-yı sâhir
Beñiñ her fitnede mâhir ne disün bu gönül yâ cân

¹⁰¹ *Cân* yazma metinde *câmı* şeklinde harekelenmiş.

¹⁰² -i iyelik eki hareke ile gösterilmiş. Kelime bir sonraki ile birlikte “Misâl-i Şî‘ir” şeklinde de okunabilir. Kelimeyi “misâli” şeklinde okumamızın sebebi, yazarın diğer terimlere örnek verirken Arapça “misâlühü” ibaresini kullanmasıdır.

¹⁰³ *Sec* şeklinde harekelenmiş.

Ve bu san'ata *musammat* dahı dirler.

Tarsî' oldur ki birbirine [165a] müşâbih lafızlarile beyti tezyîn iderler. Misâlühü, *şi'ir*:

Ey Sikender-der Süleymân-satvet ü Dârâb-dâr
Vey gazanfer-fer Nerîmân-rütbet ü Sührâb-vâr

Tecnîs-i tâm oldur ki iki kelime birbirine harfde ve lafızda müsâvî ola; ammâ ma'nâda muğâyir olalar. Misâl-i *tecnîs-i tâm*:

Kerem be-bâğ-ı irem kerem büved ü kirm bi-hôred¹⁰⁴
*Be-gûş-ı [165b] her ki bi-güftem kerem bi-güft kerem*¹⁰⁵

Tecnîs-i hatt oldur kim kelime sûret-i hattda bir yazıla ammâ lafızları gayrı ola. *Misâli, şi'ir*:

*Tîr ü teber bi-ber bi-bür purgîr*¹⁰⁶
K'û pîr-i tîr-ger teber ü tîr tîz kun

Îhâm oldur ki bir beyitden veya bir 'ibâretten bir ma'nâ-yı âher dahı çıka. *Misâli, şi'ir*:

Gün yüzüne müşterî mihriyle mâh
*Oldı zülfün [166a] bendine bend 'ûd-ı hâm*¹⁰⁷

Teşbihât

Ay ve gün ve şem' ve nûr ve gül ve lâle ve semen ve erğavân zikir iderler mahbûbuñ yûzi murâd olsa. Ve cennet ve ravza ve gülistân¹⁰⁸ ve gülşen ve bâğ ve bustân ve İrem añarlar hüsni murâd ola. Ve zulmet ve gice ve kadir ve berât ve sünbül ve müşğ ve gâliye ve nâfe añarlar [166b] saçı murâd olur. Ve dürr(-i) gevher ve nazm ve necim ve süreyyâ añarlar dişî murâd olur. Ve hilâl ve yây ve nûn ve mihrâb ve tîğ añarlar kaşî murâd olur. Ve ok ve tîğ ve hançer ve peykân añarlar kirpigi murâd olur. Ve nokta ve zerre ve çeşme-i hayvân ve kevser ve sükker ve hâtem ve piste ve dürc ve sadef añarlar ağız murâd [167a] olur. Ve nergis ve fitne ve mestâne ve bîmâr ve câzû ve hûnî ve harâmî ve âhû ve gazâl dirler gözleri murâd olur. Ve dahı ne kim bunlara beñzer var ise hep bunlara teşbihât dirler. Ve *isti'âre* dahı dirler.

¹⁰⁴ Bi-hôre yazılıdır.

¹⁰⁵ Bkz. Sürûrî, haz. Şafak, 1991: 11.

¹⁰⁶ purgîr: kiraz kuşu.

¹⁰⁷ 'ûd-ı hâm, 'ûd- u hâm şeklinde harekelenmiş.

¹⁰⁸ Yazmada *gülistân* olarak harekelenmiş.

Ve dahı sanâyi'-i şî'riyye çokdur cümlesin getürmedik, itnâb ve tatvîl olmasun deyü.

Ba'dehü kavâ'id-i [167b] 'arûzı ve kavânîn-i mîzânı beyân idelüm

Bilgil kim 'arûzın aslı sekiz rükündür. Ol sekiz rükün dahı iki kısımdır. Biri humâsî ve biri sübâ'dür. *Humâsî* oldur kim anın rükni beş harf üzerine ola, fa'ülün fâ'ilün. *Sübâ'î* oldur kim anın rükni yedi harf üzerine gele, mefâ'ilün, mefâ'aletün, müstef'ilün, [168a] mütefâ'ilün, fâ'ilâtün, mef'ülâtün gibi. Bu sekiz rükünden on altı bahir çıkar. '*Aded-i buhûr*: hezec (1), recez (2), remel (3), muzâri' (4), münserih (5), serî' (6), mütekârib (7), hafif (8), müctes (9), tavîl (10), medîd (11), basît (12), kâmil (13), vâfir (14), muktezab (15), mütedârek (16). Ve bu on altı buhûruñ ba'zısını bunda getürdük. Ol ki Türkî'de ve Fârisî'de müsta'mel [168b] degildir anları zikr itmedik. Ve dahı kâ'ide oldur ki beyti taktî' idicek mîzân hurûfile beyt hurûfin sayup müvâzene kılmak dürüst degildir. *Zîrâ* şî'irde olur ki iki sâkin bir harf sayılır, yâr ve cân gibi. Belki üç sâkin bir harf mukâbelesine olur, döst ve û-st gibi. Ve gâh olur ki [169a] bir müteharrikle bir sâkin bir harf-i müteharrik sayılır. Meselâ, cû ve ki ve ne didikde. Ve gâh olur ki teşdîd bir harf sayılır, ya'nî bir harf yerine turur, kerret ve kuvvet ve şiddet gibi. Pes ma'lûm oldu ki 'aded-i hurûfa i'tibâr olunmaz imiş. Lâzım olan asıl vezin gözlemek imiş.

Misâl-i evzân-ı 'arûz ve buhûr [169b]

Evvelâ bahr-i hezec, sâlimdür.

Bahr-i Hezec, Sâlim, Müsemmenü'l-Eczâ

Gel imdi akl-ı gavvâs it eyâ 'ilm ü hüner-perver

'Arûz-ı bahre sen talup çıkargıl dürrile gevher

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Buña dirler hezec sâlim [170a] ögünde tut eyâ server¹⁰⁹

Misâlühü fi'l-Fârisî

Sabâ peygâm-ı ferverdîn zi-sûy-ı gülsitân âred

'Arûs-ı gül nikâb-ı gun çe ez-ruhsâr perâred

Et-taktî'

Sabâ peygâm-ı ferverdîn zi-sûy-ı gülsitân âred

'Arûs-ı gül nikâb-ı gun çe ez ruhsâr perâred [170b]

¹⁰⁹ Bu iki beyit Sürûri'nin eserinde de geçmektedir (Sürûri, haz. Şafak, 1991: 16).

Bahr-i Hezec, Mahzûf-ı Müseddes

Saçın ve'l-leyl yüzün âyet-i nûr
 Ruhun alnın nedir nûrun 'alâ nûr
 Mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün
 Hezec mahzûf budur aıla ey hûr

Misâlühu fi'l-Fârisî

Tu ey dilber çunîn şîrîn ez ânî
 Ki der güften 'aceb şekker-zebânî

Bahr-i Hezec-i Müseddes [171a]

'Âlim olanın işi ferecdir
 Cehl âdemîye katı harecdir
 Mef'ûlü mefâ'ilün fa'ülün
 Bu bahr-i müseddes-i hezecdir

Misâlühu fi'l-Fârisî

Zülfet zi-dilem¹¹⁰ be-bürd ârâm
 Ber men nazarî kün ey dil-ârâm¹¹¹

Bahr-i Hezec-i Ahreb, Mekfûf

Fırsatları fevt itme ki te'hîri harecdir
 Şiddetlere sabreyle ki miftâh-ı ferecdir
 Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fa'ülün
 Bu ahreb-i mekfûfile mahzûf-ı hezecdir

[171b]

Misâlühu fi'l-Fârisî

Kadreş küleh-i târek-i keyvân be-rübâyed
 'Azmeş girih-i müşkil-i¹¹² gerdûn be-küşâyed

Bahr-i Hezec-i Ahreb, Müsemmen

Gülzâr-ı cinân lutfi hüsnünde müzeyyendir
 Şîr ü 'asel ü kevser la'liñde mübeyyendir
 Mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü mefâ'ilün

[172a]

¹¹⁰ Yazmada farklı bir kelime yazılmıştır.

¹¹¹ Bkz. Bardahî, haz. Yetiş, 2000: 295.

¹¹² *Müşkil* olarak harekelenmiş.

Pes vezn-i hezec ahreb budur ki müsemmdir

Misâlühü fi'l-Fârisî

Lutfet be dil-ârâyî pîrâye-i cân âyed

Destet be güher-bahşî sermâye-i kân âyed

Bahr-i Recez-i Sâlim, Müsemmenü'l-Eczâ

Şâhâ sa'âdet âyeti tutdı cihânı ser-te-ser

Tâ âfitâb-ı tal'atîñ [172b] âfâka saldı nûr-ı¹¹³ fer

Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

Bahr-i recez sâlim durur ahreb müsemmen pür güher

Bahr-i Recez-i Sâlim, Müsemmen, Fârisî

Ân¹¹⁴ sebze der her cânibî ferş-i zümürürd sâhte

V'ez lâle der her kûşe'i [173a] la'l-i 'akîk endâhte

Fer'-i Recez

Dil bende saña vü cân çâker

Vâlih yañaguña şems-i hâver

Fa' müfte'ilün mefâ'ilün fa'

Fer'-i recezi işit i¹¹⁵ dilber

Misâli, Fârisî

Yâr-ı semen-ber u perî-ruh

Dîdâr-ı huçeste rûy-ı ferruh [173b]

Bahr-i Remel-i Müsemmen-i Sâlimü'l-Eczâ

Âfitâbı tal'atüñüñ 'âlemi rûşen kılur

Ne yere kim düşse sâyeñ servile gülşen kılur

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün¹¹⁶

Bu remel bahri durur kim tab'ıñı rûşen kılur [174a]

¹¹³ *Nûr-ı* metinde *nûr-u* şeklinde harekelenmiştir.

¹¹⁴ *Ân* Bardahî'de (s. 295) *ez* olarak yazılmıştır.

¹¹⁵ *i* yazmada *ey* şeklinde yazılmış ve harekelenmiştir.

¹¹⁶ Son tef'ile Bardahî'de (s. 295) *fâilün'dür* ve doğrusu da öyledir.

Fârisî

Nazm [u] nesr-i tu-st 'ıkd-ı lü'lü-yi genc-i¹¹⁷ güher
Dest-i tab'-ı tu-st çerh-ı himmet-i bahr-i hüner

Bahr-i Remel-i Mahzûf

Her ki hûb ahlâkıla mevsûf ola
Devlet-i kevneyn aña ma'tûf ola
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün [174b]
Vezni budur çün remel mahzûf ola

'Arabî

Sâhibün fi'l-cûdi ma'nen bâzilün
Muhsinün fi'l-menhi müznün¹¹⁸ hâtilün

Bahr-i Remel, Mahbûn, Müsemmenü'l-Eczâ

Gözünüñ 'ışvesine her kim iderse nazarı
Sanemâ kopdı sanur fitne-i devr-i kameri
Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün [175a]
Bu durur bahr-i remel kim ola mahbûn eseri

Misâli'l-Fârisî

Na't-i cûd-ı kefi cân-bahş-ı tu vird-i melek-est
Hâk-i dergâh-ı tu tâc-ı ser-i çerh-i felek-est

Bahr-i Remel-i Mahbûn-ı Müseddes

Ne seniñ hüsnüñe var şerh u beyân
Ne benim derdime hadd u pâyân

Bahr-i Serî'-i Matvî

Ey sanem-i dilber-i hulk-ı hasen [175b]¹¹⁹
Dünyede ol 'ömr-i¹²⁰ bekâyile sen

¹¹⁷ *Genc* kelimesi Bardahî'nin metninde (s. 295) yoktur.

¹¹⁸ Yazmada *müznün* şeklinde harekelenmiştir.

¹¹⁹ Varak kenarında şu beyitler yazılıdır:

Budur encâm-ı dehr-i bî-mürüvvet
Olur her râhatıñ soñı meşakkat
Gelüp yer yer bir iki hemdem
Fırâkıla cefâdır dehre 'âdet

Müfte‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün
Matvi serî‘ işbu durur aıla sen

Misâl-i Fârisî

Mevsim-i ‘ıyş âmed ü fasl-ı bahâr
Bâde bi-yâr ey sanem-i gül-‘izâr

Bahr-i Müctes

Hayâl-i hattîñ ü hâliñ kılalı dilde karâr
Kara saçın gibi her dem günüm o şebde karar [176a]

Mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün¹²¹
Bu bahr-i müctes-i mahbûn¹²² bilgil itme firâr

Misâl-i Fârisî

Garâmet-est¹²³ be her kûşei şuden bî-yâr
Harâm geşt be her cânibî şuden bî-dûst

Bahr-i Hafîf-i Matvî

Gül yañağıñdan oldu tâze bahâr
La‘liñ âb-ı¹²⁴ hayâtı eyledi zâr
Fâ‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün [176b]
Bahr-i matvî hafif budur ey yâr

Fârisî

Çerh-ı insâf¹²⁵ râ medâr tuyî
Bâg-ı ikbâl¹²⁶ râ bahâr tuyî

Bahr-i Hafîf-i Mahbûn

Gözünññ fitnesine dil meftûn
Saçınññ ‘ukdesine cân mecnûn

¹²⁰ Metinde ‘ömr-ü şeklinde harekelenmiş.

¹²¹ Yazmada fe‘ilâtün yazılıdır.

¹²² Mahbûn kelimesinin sonuna hareke ile –ı (kesre) konulmuştur. Bu, belirtme hali eki olabileceği gibi vezin gereği de konulmuş olabilir. Yazar veya müstensihinin imâle-i memdûdeli hecelerdeki bu uygulaması diğer beyitlerde de görülmektedir.

¹²³ Garâmetesti şeklinde harekelenmiş. Kelimenin son hecesinde imâle-i memdûde vardır.

¹²⁴ Âb-u şeklinde harekelenmiş.

¹²⁵ İnsâfi râ şeklinde harekelenmiş.

¹²⁶ İkbâli râ şeklinde harekelenmiş.

Fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün
Bu durur çün hafif ola mahbûn [177a]

Fârisî

Me-nişîn bâ refik-ı nâ-fercâm
Ki kej âmed elif zi-sohbet-i lâm

Bahr-i Hafîf-i Müntehab

Ey nigâr-ı haddi semen v'ey habîb-i gonca-dehen
Gül-‘izâr-ı sîm-beden serv-kadd¹²⁷ ü sîb-zekan
Fâ‘ilâtü müfte‘ilün [177b] fâ‘ilâtü müfte‘ilün
Bu hafif-i müntehabiñ bahrini ögren saña fen

Fârisî

Bâ-nigâr ‘ıyş büved bâmdâd sâye-i gül
Der-bahâr hoş ne-büved bî-nigâr sâgar-ı mül¹²⁸

Bahr-i Mütekârib, Sâlim [178a]

Nigâr-ı semen-ruh şeker-leb perî-rûy
Beñi ‘anber-i ter saçı gâliye-bûy
Fa‘ülün fa‘ülün fa‘ülün fa‘ülün
Tekârüb k'ola sâlim uş ey melek-hûy

Fârisî

Zi-devrân-ı çerh-i felek dil-figâr-em
Devâ-yı dil âhir be pîş-i ki ârem

Bahr-i Mütekârib-i Maksûr

Dilâ ehl-i derd ola belâya hamûl [178b]
Ne kim gelse dilberden eyle kabûl
Fa‘ülün fa‘ülün fa‘ülün fa‘ül
Tekârüb çü kasr oldı buldı usûl

Fârisî

Be-rûy-ı tu çeşm-i felek rûşen-est
Be-ferr-i tu sahn-ı zemîn gülşen-est

¹²⁷ Herhalde medli okunması için *sîmi* ve *servi* şeklinde harekelenmiş.

¹²⁸ *Nigâr*, *bâmdâd*, *bahâr* kelimelerinden sonra vezin gereği kesre konulmuş.

Bahr-i Tavîl-i Sâlim

Bu bahr-i tavîli bil i boyı uzun¹²⁹
 Ki nice latîf [ü] hûbdur mûntehâ mevzûn [179a]
 Fa'ûlün mefâ'ilün fa'ûlün mefâ'ilün
 Hemîşe sa'âdet yâriñ u devletiñ efvân

Fârisî

Tavîl-est ân bahrî ki bâşed pür ez-gevher
 Dür-i¹³⁰ nazm-ı yâri¹³¹ râ büved ta'm çün şeker

Bahr-i Medîd

Çün medîd ola müseddes vezni budur
 Çîn-zülfî gibi yâriñ müşg-bûdur
 Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün¹³² [179b]
 Hoş dizilmiş lü'lü dişiñ gibi bu dürr

Fârisî

Pîş-i cûdet mâye-i deryâ muhakkar
 Bâ-zamîret çeşme-i gerdûn mükedder

Fer'-i Bahr-i Medîd

Fitesi câzû gözünüñ 'âlemi tutdı ser-te-ser
 Zülfünüle kimesne hiç çıkışamadı ser-be-ser [180a]
 Müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün
 Nazmile her sözüñi kıl bahr-i medîd-i pür-dürer

Fârisî

Şâh-ı dıraht nevber ü tâzei vü nev-cüvân¹³³
 Şahs-ı nahîf-i hasm-ı tu haste vü hôr u nâ-tüvân [180b]

Bahr-i Basît

'Aşkîñ durur cânımı derde giriftâr iden
 Hicriñ durur hâlimi irte gice zâr iden

¹²⁹ Vezin bakımından sorunludur.

¹³⁰ *Dür-ü* şeklinde harekelenmiş.

¹³¹ *Yâri* Bardahî'de *Tâzî* olarak yazılmış.

¹³² Son tefile yazmada *fâ'ilân* şeklinde yazılmış.

¹³³ Vezin problemlî, bir hece eksik.

Müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fâ'ilün
Bahr-i basît oldı dür sözüñi şevvâr iden

Fârisî

Ân sünbülî pür-şiken bi-gşâd çün çîn-râ
Ez-Rûm hoş bûy gerd ân Çîn ü¹³⁴ Mâçîn-râ

Bahr-i Basît-i Mahbûn [181a]

Bahr-i basît direm añla vü diñle beni
'İlmile muhterem it cehd ile cân u teni
Müstef'ilün fe'ilün müstef'ilün fe'ilün
Ebla'l-hevâ esefen yevme'n-nevâ¹³⁵ bedenî

Fârisî

'Ömret karîn-i bekâ devlet mu'în-i tu bâd
İkbâl ber tu kabâ rif'at nigîn-i tu bâd

Fer'-i Basît

Fer'-i basîti bilseñ irmez saña melâme [181b]
Vahdet etegini tut ister iseñ selâme
Müstef'ilün fe'ülün müstef'ilün fe'ülün
Men cerrabe'l-mücerreb hallet bihi'n-nedâme

Fârisî

Ez âfitâb-ı rûyet 'âlem şude münevver
Ve'z la'l-i cân-fezâyet¹³⁶ şekker şude mükerrer

Bahr-i Kâmil-i Müsemmen

Nazar itdikce cemâliñe gözümün ziyâsı mezîd olur [182a]
Lebiñiñ beyânın ider isem dil ü cân safâsı mezîd olur
Mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün
Buña bahr-i kâmil okur iseñ sözüñün bahâsı mezîd olur

Bahr-i Kâmil, Mukattaf

Şekeri hacîl kılupdur sözüñün nebât u kandi [182b]
Görelî saçıñ nesîmin bu 'abîr-i müşg utandı

¹³⁴ Çîn ü, Çîn-i şeklinde yazılmış.

¹³⁵ Nevâ yazmada *tevâ* olarak yazılmıştır.

¹³⁶ Yazmada *fezâyed* yazılmıştır.

Mütefâ'ilün fa'ülün mütefâ'ilün fa'ülün
Buña kâmil mukattaf didiler i¹³⁷ cân efendi

Bahr-i Muzâri', Ahreb, Mekfûf

Peyveste kurulu tutar oldu kaşın kemân
Yâ Rab ne şûh-ı zâlim olur işbu bed-gümân [183a]
Mef'ûlü fâ'ilâtün mefâ'ilü fâ'ilâtü
İşit muzâri' ahrebiñ uş veznini 'ıyân

Bahr-i Münserih, Matvî, Mekşûf

Lü'lü-i¹³⁸ terdir dişiñ lâle-i hamrâ yüzün
'Anber-i sârâ saçıñ nergis-i şehlä gözün
Müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün
Münseriha keşf ü¹³⁹ tayy zamm ola budur sözün

Bahr-i Münserih-i Matvî

Ey lebi yâkût-ı¹⁴⁰ ter dişleri lü'lü [183b]
Saçları müşg-i Hoten beñleri Hindû
Müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fa'
Münserih-i matvîdür bilgil i mehrü¹⁴¹

Bahr-i Vâfir, Müsemmen

Şehâ dileseñ ki tâ bulasın hazâ'in-i pür dür ü güheri¹⁴²
İşit sözümi bu vâfir-i bahre bir nazar it olup hüneri
Müfâ'aletün müfâ'aletün [184a] müfâ'aletün müfâ'aletün
Buña 'Arabî buhûr düşer ne Türkî düşer ne hod Tatarî

Bahr-i Muktedab

Bu muktedabın buhûrını añla ey cân
Tâ ki tâze dile dürüst gelür bu mîzân¹⁴³

¹³⁷ Yazmada *ey* şeklinde harekelenmiş.

¹³⁸ *Lü'lü-ü* şeklinde harekelenmiş.

¹³⁹ *ü* hareke ile gösterilmiş.

¹⁴⁰ *Yâkût-u* şeklinde harekelenmiş.

¹⁴¹ *Ey mîhrü* şeklinde harekelenmiş.

¹⁴² *Gevheri* şeklinde yazılmış, *güheri* şeklinde harekelenmiş.

¹⁴³ *Tâ* kelimesini atarak mısraı vezne uydurabiliriz.

Müfâ'aletün müfâ'aletün fa'ûlün
Ne Fârisi vü ne Türki¹⁴⁴ gelür bu evzân

Bahr-i Mütedârek ve Rekzî'l-Hayl Nîz Gûyend [184b]

Her kimiñ rehberi ola 'ilm ü edeb
Aña hemrâh ü hemdem ola fazl-ı Rab
Fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün
Rekz-ı hayli bilmege işte bu sebeb

Bahr-i Mütedârek Mahbûn

Mütedârek eger habn-ı revân
Sanemâ ideyim anı saña beyân
Fa'ulün fa'ulün fa'ulün fa'ulün
Buña rekz dahı dinür aña 'ayân [185a]

Fârisî

Sanemâ bi-nümâ ruh çün kamerî
Beçe hufye kunî zi-nazar bi-perî

Temmeti'r-risâle bi-'avnihi te'âlâ ve tevfiķihi ve üsallî 'alâ nebiyyihi-mîm

"A Treatise on Literary Terms and Aruz:

ALÎ B. HÜSEYİN HÜSÂMEDDÎN AMASÎ'NİN RISÂLETÜN MINE'L-'ARÛZ VE İSTİLÂHI'Ş-Şİ'Rİ'

Abstract

There are very small number of Ottoman texts known to us on literary terms and arts in the Ottoman Turkish literature. Recent studies in various manuscript libraries have occasionally uncovered a few texts of this kind. In this study, we deal with a little known treatise on literary terms called the *Risâletün mine'l-'Arûz ve İstilâhi'ş-Şi'r* by Alî b. Hüseyin Hüsameddîn Amasî. Having tried to identify Alî b. Hüseyin Hüsameddîn Amasî through primary sources, we discussed the content and language of the treatise. Since Amasî's treatise has a number of similarities with those written by fifteenth century writer Ahmed Bardahî and sixteenth century writer Süürî, a brief comparison of these three texts is made.

Keywords

Ottoman Turkish literature, Alî b. Hüseyin Hüsameddîn Amasî, literary terms, literary arts, aruz, prosody.

¹⁴⁴ Yazmada *Türki* kelimesindeki –i hareke ile gösterilmiş.

